

*Ольга Брусиловська,
доктор політичних наук,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ПОЛЬЩІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ДОСЯГНЕННЯ

Визначено основні політичні, соціальні та національні проблеми сучасної Польщі. З'ясовано, що в Польщі вкоріненість демократичних цінностей залишається слабкою. Показано особливості поглядів провідних партій від «Права і справедливості» до «Громадянської платформи». Зазначено, що на «пост-вступний» менталітет поляків впливають соціально-економічне життя, нові політичні реалії, а також зовнішні впливи.

Ключові слова: *політичний розвиток, партійна система, демократичні цінності, громадянське суспільство, Європейський Союз.*

Останні роки продемонстрували, що в країнах, які в цілому завершили перехід від одної системи до іншої, залишаються серйозні політичні, соціальні та етнопатріональні проблеми. Вони підтверджують думку, що посткомуністична Європа зберігає своєрідність у своєму розвитку. Тобто, не зважаючи на процеси євроінтеграції, вона продовжує відрізнятися від Західної Європи. Як продемонструвало опитування, проведене агентством Gallup у 2006 р., з усіх регіонів світу Центральна та Східна Європа є найбільш скептичною до тези про демократію як найліпшу форму правління [1].

Відомий польський соціолог А.Рихард дійшов висновку, що тут сформувалась «нова інституціональна система зі своєю логікою розвитку, ідентичністю, внутрішньою структурою, здатністю відтворення й механізмом зв'язку з навколишнім світом. Як правило, ця система позначається терміном «посткомунізм». Він означає систему, ще не сформовану до кінця, не зовсім визначену, в зв'язку із чим акцент робиться на те, що ця система виникла після другої, цілком визначеної. Виходячи з цього, «посткомунізм» - поняття не нормативне, а описове» [2, с. 35].

Професор Познанського університету М.Жулковський вважає, що на поляків продовжує дуже сильно впливати далеке минуле. Саме воно викликає неповагу до державної влади, яка в Польщі тривалий час асоцію-

валась з іноземними загарбниками. «Поляки, якщо створюють спільноту, то, перш за все, спільноту «романтичного патріотизму», боротьби й само-відданості, переживань, символів, а також надзвичайних масових маніфестацій і виступів. Зате значно рідше це спільнота «органічної праці», повсякденної, колективної, практичної, іноді навіть рутинної діяльності. Це також пов'язано зі слабо розвинутим етосом праці. У польській культурній традиції праця рідко визнавалась цінністю, привілеєм, джерелом почуття власної гідності, засобом виявлення творчих устремлень» [3, с. 78]. Говорячи про відношення поляків до демократії, Жулковський відмічає прагматичність поляків: більшість з них вважає, що демократія корисна тільки тоді, коли вона приносить добробут; значно менше вони цінують свободу, пов'язану з демократією.

До 52% поляків навіть після 2004 року мали схильність до авторитаризму. Лише 10% поляків приймають участь в діяльності інститутів громадянського суспільства, що є найнижчим показником у Центральній Європі. За опитуванням 2005 року 84% поляків більше всього в житті цінують родинне щастя, 69 - здоров'я, 23 – роботу, 20 – спокій, 19 – віру в Бога, 13 – освіту, 3 – свободу виражати свої погляди, 1 – можливість участі в суспільно-політичному житті, 1 – добробут [4, с. 43].

У цілому для Польщі характерними є схильність до традиційних цінностей та глибокий вододіл між суспільством та політичними елітами. Патерналізм, егалітаризм та пасивність з одного боку (ті, хто програв), і позитивне відношення до реформ у дусі лібералізму з іншого (ті, хто виграв). Усе це певним чином свідчить про ідеологічний розкол у сучасній Польщі, на подолання якого може піти ще життя одного-двох поколінь.

А.Рихард у своєму дослідженні нової фразеології політичного життя дійшов висновку, що інститути не виникають на пустому місці, вони мають якусь вкоріненість в культурі. Щодо Польщі, то вкоріненість у ній демократичних цінностей залишається досить слабкою. Рихард навіть вважає, що можливо тут формується нова модель демократії, яка включає в себе елементи популізму, авторитаризму та «демократії більшості» [2, с. 36].

Прикладом для нього стала Польща 2005 року, коли до влади прийшли ультраправі з «Права і справедливості» (отримали 33,8% голосів на виборах); отже, механізми демократії виявились надто слабкими. Уряд сформувала коаліція «Право і справедливість», «Самооборона Республіки Польща» Анджея Леппера, католицька «Ліга польських родин». Посаду прем'єр-міністра посів Казімеж Марцинкевич. 23 жовтня 2005 року в ході другого туру перемогу на президентських виборах отримав Лех Качиньський (54%). Дональд Туск отримав 46% голосів, що само по собі було досить добрим результатом [5]. Аналітики вважають, що Качиньському дуже

допомогла підтримка Анджея Леппера та католицької церкви, що «розпоряджались» голосами більшої частки польських селян. Президент дуже швидко дав зрозуміти, що він не може знайти спільної мови з прем'єром, який намагався діяти самостійно, отже, у червні 2006 р. Марцинкевич поступився кріслом брату Леха – Ярославу Качиньському. Анджея Леппера після виборів 2005 р. називали «третім близнюком», адже без його підтримки була б неможливою перемога Л.Качиньського.

Брати Качиньські оголосили хрестовий похід проти зла й почали реформувати всі сфери суспільно-політичного життя, спираючись на наступні принципи: 1) централізована «активна й сильна держава»; 2) боротьба з «системою» (гангстери, секретні служби, корумповані чиновники, лихі підприємці); 3) «революційна заміна еліт»; 4) «католицизм як національний обов'язок»; 5) контроль над ЗМІ; 6) «управління через хаос» [5].

Особливо яскраво проявилась про-католицька позиція братів Качиньських. Здавалось, у Польщу повернулись часи теократії, що склалась при Валенсі в першій половині 90-х рр. Відбулись події, які можна назвати не просто радикальними, а навіть революційними. Сформувалась нова еліта; вона почала створювати «специфічну мову опису дійсності, не адекватної реаліям. Ця мова створює атмосферу, яка сприяє певному відступу від сформованої в Польщі моделі демократії та ринкової економіки» [6, с. 17]. Ця еліта намагалася розділити Польщу на дві частини: Польщу солідарну та Польщу ліберальну. Такий поділ є не тільки неправильним, але й політично шкідливим. Він працює проти тих, хто є рушійною силою розвитку країни – класу середніх та дрібних виробників (40% з них – колишні робітники), групи спеціалістів та професіоналів.

Цікаво, що ще одною улюбленою мішенню ПіС стало громадянське суспільство. Лех Качиньський декілька разів наголошував, що ГС не вписується в польські історичні традиції.

Для періоду правління Качиньських характерною стала також націоналістична фразеологія. Вона досить легко знайшла підтримку в молоді, яка до цього мало цікавилась політикою. Одне з опитувань засвідчило, що серед молоді лише меншість знала, що діюча польська конституція відкидає етнічну версію народу й декларує: «Польський народ – всі громадяни Речі Посполитої» [7].

Якщо брати Качиньські досить обережно ставилися до висловлювань, які можна було б розцінити як націоналістичні, то їхні політичні союзники були відомі своїм виступом проти офіційного вибачення поляків за Єдвабну (містечко, де під час Другої світової війни поляки взяли участь у винищенні євреїв). Згодом Р.Гертих намагався відхреститись від антисемітизму й навіть назвав його головним недоліком свого кумира Романа Дмовського:

«Він не любив євреїв, а я їх люблю» [8, с. 89]. Однак, потім у Варшаві на території урядового кварталу був відкритий пам'ятник ідеологові польського націоналізму, лідерові ендеків Р.Дмовському (1864-1939), відомому серед іншого тим, що він вимагав виселення євреїв ... на Мадагаскар.

Качиньські зробили все можливе щоб роздмухати вогонь взаємної ненависті, прийнявши кілька нових законів щодо декомунізації та люстрації. У листопаді 2007 р. прем'єр-міністр Ярослав Качиньський оголосив чистку державної адміністрації від лівих, яких звинуватили в корупції.

Ще одною характерною рисою часів правління Качиньських став рістпопулізму. Польські дослідники відносять до сучасних різновидів популізму популізм протесту (соціальний) та популізм ідентичності (національний). Останній, як писав Е.Налевайко, іманентно притаманний Східній Європі: для більшості популістських організацій у регіоні характерними є видіння держави як власності домінуючої етнічної групи, неприйняття громадянського суспільства, переконаність в необхідності панування віросповідання, яке притаманне більшості населення, недовіра до сусідів та інститутів ліберальної демократії [9, с. 61].

Прикладом прояву популізму можна вважати офіційну пропозицію в Сеймі 46 польських парламентарів напередодні Різдва 2006 р. коронувати Ісуса Христа як короля Польщі. Вони посилались на слова покійного папи Іоанна Павла II щодо того, що Польща покликана очистити Європу від скверни зневіри та розпустити [10, с. 66].

Але спроба братів Качиньських сформувати нову, IV Річ Посполиту, може наразі розглядатись в минулому часі. Очевидно, що вона провалилась, польське суспільство недовго дало себе обманювати популістськими гаслами. Це може розглядатись як певний позитивний результат. Але, разом з тим, є й достатньо негативних результатів. Так, традиційна для Східної Європи проблема, - недовіра до властей, у Польщі різко поглибилась. У 2007 році 66% поляків негативно оцінили роботу сейму, 54% - критикували президента [11, с. 51].

Позитивною ознакою стало те, що рівень підтримки ПіС, ЛПР та «Самооборони» впав; за соціологічним опитуванням 2007 р. недовіру Гертиху висловили 59%, Лепперу – 53% [11, с. 53]. Вірність їм зберігали переважно люди небагаті й малоосвічені, отже, відповідь на більшість викликів лежала в площині вирішення соціально-економічних проблем.

Чисельні помилки в політиці Качиньських призвели до політичної кризи в країні й дострокових парламентських виборів 21 жовтня 2007 року. Соціологічні опитування напередодні виборів засвідчили, що найбільшими загрозами поляки вважали ріст корупції (79%) і злочинності (41%) [12, с. 38]. Отже, хоча Я.Качиньський декларував саме боротьбу з цими явищами,

вони тільки збільшилися. Тому вибори стали своєрідним референдумом з одним питанням: «за» чи «проти» Я. Качинського.

Вибори виявили розділ Польщі як географічний (за ПіС голосували південні та східні регіони, за «Громадянську платформу» (ГП) західні), так і соціальний (за ГП голосували жителі великих міст, молодь, інтелігенція).

ГП перемогла з відривом у 10%, отримала 41,5% голосів [12, с. 39]. «Громадянська платформа Республіки Польща» була зареєстрована у 2001 році й фактично з'явилась на тлі розчарування старими партіями – СДРП та АВС. Її лідерами були Анджей Олеховський, Мацей Плажинський та Дональд Туск. Вони позиціонували себе як ліберал-консерватори. Серед основних вимог вони висували скорочення місць в Сеймі, проведення парламентських виборів за мажоритарною системою, введення прямих виборів губернаторів та мерів, збільшення витрат на підтримку місцевого самоуправління, реформу системи освіти.

Отже, в 2007 р. у коаліційний уряд увійшли ГП та Польська селянська партія (8,9%) Вальдемара Павляка, давно відомого своїм професіоналізмом та поміркованістю. В листопаді новим прем'єром став Дональд Туск, віцепрем'єром та міністром економіки Вальдемар Павляк, міністром закордонних справ – Радослав Сікорський (цій кандидатурі більш усього опирався президент Лех Качинський).

Новий уряд зробив кілька спроб виправити помилки попередників, але щораз наражався на безкомпромісний опір президента. Протистояння президент – прем'єр на роки визначило забарвлення політичного життя Польщі. Протистояння проходило під гаслом перегляду повноважень президента та прем'єра, але воно не вилилось в широку дискусію з насправді важливих питань. Д. Туск спочатку намагався розробити новий законопроект, який обмежив би повноваження президента. Але потім Туск свідомо відмовився від просування будь-яких законопроектів своєї партії, які могли б розхитати владний човен. Його гаслом стало збереження політичної стабільності за будь-яких умов. Туск намагався відкласти у довгий ящик всі суперечки, дискусійні питання і т. ін. Така обережна поведінка спочатку принесла йому перше місце в рейтингах польських політиків.

Більш вдалою виглядала й зовнішня політика Туска. Якщо при Качинських відносини з ЄС та Росією різко погіршились, то з 2007 року почалась нормалізація в обох напрямках. Це співпадало з суспільною думкою, налаштованою радше на користь активізації політики в ЄС, аніж збереження пріоритету орієнтації на США. Цікавою є динамка, підтверджена соціопитуваннями. Якщо в 2004 р. «за» євроінтеграцію висловилося 77,4% поляків, а 22,5% були проти, то у 2008 р. лише 5% поляків були розчаровані станом Польщі в ЄС, а 80% відмічали позитивні наслідки членства [13, с.

125]. Побоювання поляків, пов'язані перш за все з певними економічними обмеженнями, не виправдалися. Навіть світова економічна криза не мала серйозних наслідків: Польщі вдалося зберегти позитивну динаміку економічного розвитку (1,5% в 2011 році). Це ще раз засвідчило, що польський уряд вів збалансовану й виважену економічну та фінансову політику, зокрема цілком вірно зробив наголос на підтримці малого та середнього бізнесу, а також на тісних стосунках з ФРН.

Позитивно сприймало польське суспільство підвищення статусу Польщі в світі, про що свідчило обрання головою Європарламенту Єжи Бузека, єврокомісаром з питань бюджету Януша Левандовського, головування в ЄС у другій половині 2011 р.

Намагання Польщі підтримувати імідж одної з найбільш стабільних та передбачуваних країн Європи позначилось й на декількох амбітних проєктах останніх років. По-перше, політика Польщі в НАТО активізувалась, що позитивно оцінюється суспільством: в 2012 р. 90% поляків висловились схвально з цього приводу, тоді як за членство в НАТО у 1996 р. виступало менше 60% населення [13, s. 125]. По-друге, Польща мріє отримати право на вступ у «велику двадцятку» найбільш розвинутих країн світу. Уже наразі вона активізує свою діяльність в багатьох регіональних організаціях, зокрема у Веймарському трикутнику.

Отже, уряд Туска зробив багато кроків у вірному напрямі, однак, в останні роки він піддається все більшій критиці. Причини лежать перш за все у досить жорсткій соціальній політиці уряду, але здається альтернатив їй немає. По-друге, певне суперництво прем'єра Дональда Туска та президента Броніслава Коморовського (попри їх приналежність до одної партії - ГП) постійно струшує внутрішній спокій країни, вливаючись у більші чи менші скандали. Як сильно це вплине на майбутнє партії та її лідерів покажуть наступні два роки.

Підводячи підсумки, можна зазначити, що сьогодні посткомуністична Європа в цілому переживає процес, який Аттіла Еш назвав «пост-вступна криза». Говорячи по фактори, що впливають на «пост-вступний» менталітет східноєвропейських народів, слід зазначити, по-перше, соціально-економічне життя, по-друге, нові політичні реалії, по-третє, зовнішні впливи.

Економічна криза 2008 року позначилась на загальній атмосфері в східноєвропейських суспільствах дещо по-іншому, аніж в їх західних сусідах. Для західних обивателів ця криза не перша на їхній історичній пам'яті й думка, що вихід з неї багато в чому залежить від них самих, від окремих особистостей, здається цілком природною. Вони розуміють, що лікувати кризу треба зсередини, зусиллями людей. Гасло «Роби що хочеш, але йди

вперед» має багато прихильників. Східноєвропейці, навпаки, більше схильні покладатись на дії держави. У період кризи вони стають ще більш пасивними, зневіреними у власних силах.

Чинник ЄС в посткомуністичному транзиті, як і раніше, відіграє дуже важливу, але неоднозначну роль. Надії на ЄС були такими сильними, що коли вони частково не виправдались, реакція також була дуже сильною. Східноєвропейці побачили, що західноєвропейські країни самі знаходяться в процесі трансформації через вплив глобалізації. Отже, проблеми посткомуністичної Європи перш за все повинні вирішувати самі її громадяни, але вони до такого повороту були не готові.

Щодо зв'язку таких явищ як націоналізм та популізм, слід зауважити, що, хоча, звичайно, вони протипоказані демократії, однак, перебільшувати їх реальний вплив на сучасний транзит польської держави не слід. Демократичний лад уже досить міцно вбудований у систему європейських цінностей, щоб йому щось могло загрожувати. Отже, немає причин для особливої тривоги, але необхідно пильно обстежувати розвиток співіснування різних ідеологій у посткомуністичному суспільстві, тому що на довгу перспективу ситуація залишиться без змін.

Список використаних джерел:

1. Гетьманчук А. Польша: попытка закрепиться в высшей лиге ЕС / А. Гетьманчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/polsha_popytka_zakrepitsya_v_vysshey_lige_es.html. – Назва з екрану.
2. Рыхард А. Посткоммунизм: Институциональный порядок или хаос / А. Рыхард // Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы. – М.: ИНИОН, 2008. – С. 33-37.
3. Мазуркевич П. Культура / П. Мазуркевич // Восточная Европа: Национальные культуры в контексте глобализации и интеграции. – М.: ИНИОН, 2005. – С. 76-81.
4. Лыкошина Л. Системные изменения в Польше в оценках общества и элиты / Л. Лыкошина // Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы. – М.: ИНИОН, 2008. – С. 41-48.
5. Жуковский И.И. Трансформация партийной системы Польши / И.И. Жуковский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mezhdunarodnik.ru/magazin/103.html> – Назва з екрану.
6. Павлив В. Четвертая Речь Посполита: нелиберальная или антилиберальная? / В.Павлив // Зеркало недели. – 2005. - № 42. – С. 17-19.
7. KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polska.ru/polska/polityka/uc/konstytucja.html> – Назва з екрану.

8. Касанова Ж. *Католическая Польша в постхристианской Европе* / Ж. Касанова // *Восточная Европа: Национальные культуры в контексте глобализации и интеграции*. – М.: ИНИОН, 2005. – С. 87-90.
9. Лыкошина Л.С. *Нереальное решение реальных проблем (К вопросу о популизме и национализме в Польше)* / Л.С. Лыкошина // *Национализм и популизм в Восточной Европе*. – М.: ИНИОН, 2007. – С. 55-83.
10. Лыкошина Л.С. *«Мы» и «они». Проблема польской идентичности в контексте отношения к другим народам* / Л. Лыкошина // *Страны Восточной Европы в поисках новой идентичности*. – М.: ИНИОН, 2006. – С. 63-70.
11. Лыкошина Л. *Поляки об актуальных проблемах внешней и внутренней политики страны* / Л. Лыкошина // *Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы*. – М.: ИНИОН, 2008. - С. 49-56.
12. *Польские парламентские выборы 2007 года* // *Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы*. – М.: ИНИОН, 2008. - С. 38-40.
13. *Внешняя политика Польши в XXI веке* / Под ред. С. Билена. – Варшава, 2011. – 462 с.